

З фактамі не паспрачаешся

Перш за ўсё хацеў бы выказаць падзяку паважанаму прафесару Аляксандру Краўцэвічу за ўвагу да майго артыкула. Я, зразумела, разлічваў на пэўную цікавасць да яго, але не мог і спадзявацца, што ён выкліча вялікі рэзананс, тым больш дасць глебу для напісання рэцэнзіі такім дасведчаным спецыялістам. Гўсё ж павінен прызнацца, што не ва ўсім згодны з аўтарытэтным апанентам. Паспрабую абгрунтаваць уласную пазіцыю.

Адным з галоўных аргументаў А. Краўцэвіча з'яўляецца нібыта адсутнасць літоўскіх нападаў на беларускія землі. Прафесар прапаноўвае тэзіс пра добраахвотнае ўваходжанне іх у Вялікае Княства Літоўскае, сцвярджае, што Навагарадак меў сталічнае значэнне ў дзяржаве Міндоўга, а татарскае нашэсце не было трагедыяй для жыхароў Беларусі, бо ледзьве закрунула іх.

Шаноўны рэцэнзент піша, што ён «у свой час спецыяльна шукаў у крыніцах звесткі пра напады літоўцаў на беларускія гарады і землі ў XII–XIII стагоддзях і не знайшоў іх». Паспрабуем дапамагчы прафесару ў пошуках. Як вядома, яшчэ задоўга да часоў Міндоўга мяжа Русі з балцкімі плямёнамі была досыць неспакойнай. У X–XI стагоддзях тут былі ўзведзены шматлікія крэпасці, якія адыгрывалі ваенную ролю на памежжы з Літвой. Насупраць, з літоўскага боку, таксама існавала сетка крэпасцей у процівагу рускім [1, с. 16–35]. На жаль, абсалютна вырванымі з кантэксту з'яўляюцца прыведзеныя А. Краўцэвічам звесткі пра тое, што Навагарадак «пачынаўся як неўмацаванае паселішча». Сапраўды, на яго месцы да XI стагоддзя існавала неўмацаванае паселішча (дакладней, яно было забяспечана прымітыўнымі ўмацаваннямі ў выглядзе частаколу). Аднак яно не адыгрывала на той час ролі важнага асяродка ў рэгіёне, бо побач існавалі ўмацаваныя гарадзішчы. Напрыклад, непадалёк месцілася крэпасць Радагошча – найбольш раннія славянскае паселішча на гэтай тэрыторыі, якое, відаць,

і з'яўлялася цэнтрам акругі [2]. У сярэдзіне XI стагоддзя яно было знішчана пад час ваенных дзеянняў і больш не адраджалася. Неўзабаве была закладзена новая крэпасць на месцы сённяшняга Навагрудка. Тады неўмацаванае паселішча было абнесена фартыфікацыямі і адгэтуль пачало развівацца ў гарадскі цэнтр і набываць значэнне ў рэгіёне (відаць, адсюль і яго назва – «Новы Гарадок») [3, с. 67]. Адбылося гэта якраз у той перыяд, калі Яраслаў Мудры ажыццявіў некалькі паходаў на Літву і яцвягаў, утаймаваўшы балцкія плямёны і даўшы спакой беларускім землям. Таму генезіс Навагрудка, насуперак выказванням А. Краўцэвіча, цесна звязаны з літоўскімі нападамі на нашы землі, як і з дзеяннямі кіеўскіх князёў па ахове заходніх рубяжоў Русі.

Асабліва масіраваныя атакі літоўцаў на беларускія княствы пачынаюцца з канца XII – пачатку XIII стагоддзя. «Слова пра паход Ігаравы» некалькі разоў згадвае пра полацка-літоўскія канфлікты. Канечне, некаторыя даследчыкі сумняваюцца ў аўтэнтычнасці самога «Слова». Аднак пра тое, што літоўцы пастаянна турбавалі Полацкае княства, сведчаць і пазнейшыя звесткі. Вядома, што на пачатку XIII стагоддзя літоўскае войска ўчыняла пастаянныя набегі на памежныя полацкія землі, значна перашкаджаючы гандлю па Дзвіне [4, с. 72]. У 1212 годзе полацкі князь Уладзімір сустрэўся з рыжскім біскупам для заключэння ўзаемнага пагаднення, «каб было прасцей супрацьстаяць літоўцам» [4, с. 372; 5, с. 152–153]. Неўзабаве літоўскія паходы на Полацкае княства становяцца ўжо дастаткова моцнымі і спусташальнымі, сягаюць углыб княства. У 1217 годзе літоўскае войска ўчыніла рабаўнічы набег на ваколіцы Полацка. Звесткі пра гэта знаходзім у хроніцы Яна Длугаша, які меў перад сабой некаторыя фрагменты летапісаў, што не дайшлі да нас [4, с. 16–17]. Тое, што ў 1217 годзе сапраўды меў месца літоўскі

паход у раён Полацкага княства, пацвярджаюць і наўгародскія летапісы [6, с. 57, 258]. У 1225 годзе Літва зноў напала на ваколіцы Полацка і наўгародскія землі ды «много зла створиша воюя около Новагорода, и около Торопча, и Смолинська, и до Полтеска», прычым летапісец адзначыў асаблівыя маштабы гэтага набегу: «бе рать велика зело, ака же не была от начала миру» [7, с. 447–448]. Літоўцаў удалося выбіць дзякуючы ўладзімірскому князю Яраславу Усеваладавічу, які разграміў іх у бітве пад Усвятам – на тэрыторыі Полацкага княства. Пасля перамогі «бысть радость велика по всем землям тем, освобоженным им от поганных, бысть мир потом по многи лета». У 1239 годзе полацкі князь Брачыслаў выдаў дачку замуж за Аляксандра Неўскага, князя наўгародскага, сына Яраслава Усеваладавіча, чым замацаваў саюз з наўгародска-ўладзімірскімі землямі – зацятymi праціўнікамі Літвы [6, с. 290].

У маім артыкуле згадваецца пра напад літоўцаў на Полацкае княства ў 1245 годзе, што чамусьці выклікала ў шаноўнага рэцэнзента здзіўленне. А. Краўцэвіч сцвярджае, што літоўцы напалі не на Полацкае княства, а на Таржок. Па-першае, цяжка было трапіць да Таржка, абмінуўшы тэрыторыю Полацкага княства і пакінуўшы яго ў тыле як саюзніка Аляксандра Неўскага. Па-другое, летапісы ясна паказваюць, што гэты паход закрануў і полацкія землі. Для пацвярджэння свайго выказвання прафесар прыводзіць цытату з летапісу, аднак робіць гэта даволі дзіўна, бо прапускае акурат тое месца тэксту, дзе гаворка ідзе пра полацкія землі. У прапушчаным фрагменце летапісу чытаем, што Аляксандр Неўскі, забраўшы сына з Віцебска і вяртаючыся да Ноўгарада, вымушаны быў адбіць адзін з літоўскіх атрадаў ля Усвятаў [6, с. 80], а гэта тэрыторыя Полацкага княства, частка Віцебскага ўдзела [8, с. 153–158]. Такім чынам, літоўскае войска ў 1245 годзе шчыравала на Полаччыне, а знаходзіцца там сыну Аляксандра Неўскага было ўжо небяспечна. Пасля гэтых падзей пра князя Брачыслава ўжо нічога не чуем, а трохі пазней (1248) на полацкім сталі згадвацца князь з літоўскай дынастыі. Выразна бачна, што напярэдадні паходу 1245 года Полацк займаў антылітоўскую пазіцыю – яго палітычныя памкненні былі скіраваны ў бок Уладзімірскай Русі, а прызнанне літоўскай

улады адбывалася пад уплывам узброенай агрэсіі Літвы. Наколькі «мірна» ўваходзіў Полацк у склад ВКЛ, можа сведчыць і тое, што літоўскі князь анексаваў у Полацкага княства Браслаў з ваколіцамі і далучыў яго непасрэдна да Літоўскага княжання – сваіх асабістых уладанняў [9, с. 2].

Ад частых нападаў літоўцаў і саюзных ім яцвягаў цярпелі таксама Берасцейшчына, Пінска-Тураўскае княства. У 1227 годзе адбыўся паход яцвягаў на Берасцейшчыну [10, с. 751]. Праз два гады галіцка-валынскія князі пад час паходу ў Польшчу пакінулі ў Берасці пінскага князя Уладзіміра для аховы мяжы ад яцвягаў. На Польшчу пайшла таксама Літва, тады заміраная з галіцка-валынскімі князямі. Аднак калі літоўскае войска затрымалася пад Берасцем, то пінскі князь заявіў ім «оже есте мирни, но мне есте не мирни» ды, скарыстаўшы магчымасць, нечакана напаў на літоўцаў разам з берасцейцамі [10, с. 754]. У 1246 годзе галіцка-валынскія князі Даніла і Васілька разбілі каля Пінска войска Міндоўгавага ваяводы Айшвна Рушкавіча – «бысть радость велика во граде Пиньске о победе Данила и Василка, весь бо пленъ отъяста» [10, с. 797–798]. Гэта і ў наступным годзе галіцка-валынскія князі перамаглі пад Пінскам войска Міндоўга. Піняне зноў сустрэлі гэтую вестку з «вялікай радасцю» [10, с. 798]. У 1249 годзе на Піншчыну напалі яцвяжскія князі Скамонд і Барут, і абодва былі забіты [10, с. 799–800]. У 1262 годзе Міндоўгава войска напала на берасцейска-пінскія землі. Валынскаму князю Васільку ўдалося разбіць літоўцаў ля возера Небля на тэрыторыі Пінскага княства. Вестка аб перамозе над Літвой незвычайна ўзрадавала пінян: «се же оуслышавше князи Пинсии Федоръ и Демид, и Юрьи, и приехаша к Василкови с питьем и начаша веселитися, видяще бо ворогы своя избиты а своя дружина вся цела» [10, с. 856].

Само сабой, і тады не спыняліся міжусобіцы на Русі, што часта выкарыстоўвала Літва. Вядома, што пінскія князі часам канфліктавалі з галіцка-валынскімі, стараючыся лавіраваць паміж імі і Літвой. Тым не менш ніхто з іх не імкнуўся прызнаць над сабой уладу Міндоўга, а піняне радаваліся перамогам над літоўскімі войскамі. Таксама вядома, што і Полацк пэўны час ваяваў з немцамі ў саюзе з Літвой, аднак гэта нікім чынам не паказвае на яго імкненне далучыцца да літоўскай улады.

чыцца да літоўскай дзяржавы. Наадварот, уступленню Полацка ў ВКЛ папярэднічаў перыяд супрацьстаяння з літоўцамі ў саюзе з Аляксандрам Неўскім.

У 1263 годзе Міндоўг ажыццявіў паход на Бранскае княства (былое Чарнігаўскае, бо пасля татарскага нашэсця сталіца перамясцілася ў Бранск). У яго межах знаходзіліся пэўныя тэрыторыі сучаснай Беларусі – перадусім Гомель з ваколіцамі. Дакладна вядома, што пад канец XII стагоддзя ўладанні княства сягалі да Слуцка, ахопліваючы частку цэнтральнабеларускіх зямель [11]. Войска Міндоўга пераправілася цераз Дняпро, дзе яго сустрэла войска бранскага князя Рамана. У жорсткім баі бранскі князь быў паранены, аднак літоўцы ўсё ж вымушаны былі адступіць [10, с. 860]. Вядома, што чарнігаўскія князі неаднаразова ваявалі з Літвой і раней. На пачатку XIII стагоддзя мелі месца паходы чарнігаўскіх князёў на Літву [4, с. 17].

Частымі былі напады літоўцаў і на Смаленскае княства. Смаленск адыграў у беларускай гісторыі надзвычай важную ролю. На той час гэта быў буйны цэнтр культуры. Згадаць хаця б, што менавіта ў дакументах смаленскіх князёў XIII стагоддзя ўпершыню фіксуюцца рысы беларускай мовы, менавіта са Смаленскам было звязана беларускае летапісанне ў ВКЛ, тут працяглы перыяд да XVI стагоддзя захоўваўся крыж Еўфрасінні Полацкай і г.д. Заходняя Смаленшчына разам з самім Смаленскам

лічылася беларускай этнічнай тэрыторыяй, што пацвярджалі перапісы і спецыяльныя даследаванні XIX–XX стагоддзяў. Акрамя таго, у складзе Смаленскага княства знаходзіліся і землі сучаснай Беларусі: Мсціслаў, Крычаў, Прапойск і інш. Класікі беларускай гістарыяграфіі М. Доўнар-Запольскі, У. Пічэта разглядалі Смаленскае княства ў курсе гісторыі Беларусі. Дык вось чаму выпадае згадаць пра напады літоўцаў і на гэтае княства. Маюцца звесткі пра напады літоўскага войска на смаленскія землі ў 1225, 1248, 1258 гадах і пазней [4, с. 372]. На пачатку XIII стагоддзя вядомы паходы смаленскіх князёў на Літву [4, с. 17]. Смаленск доўга не паддаваўся Літве – яго ўдалося здабыць толькі за часам Вітаўта.

Нарэшце, маем непасрэднае сведчанне аб заваяванні Міндоўгам Панямоння і Новагародка. Даведваемся пра гэта з ліста рымскага папы да Міндоўга 1255 года. Паколькі А. Краўцэвіч тут чамусьці зноў прыводзіць цытату не цалкам, выкідаючы з яе істотныя словы пра змаганне Міндоўга з беларускім насельніцтвам, то дазволю сабе прывесці гэтую фразу яшчэ раз. Папа піша Міндоўгу: «з твайго боку было даведзена нам, што ты, з нястомнай энергіяй змагаючыся супраць каралеўства Русі (маецца на ўвазе Галіцка-Валынскае княства. – Ю. М.) ды яго насельнікаў, падпарадкаваў сваёй уладзе некаторыя землі гэтага каралеўства» [12, с. 76–77]. Гаворка тут можа ісці толькі пра Новагародчыну і Гарадзеншчыну, бо

ПОДПИСКА НА ЖУРНАЛ

Идет подписка на «Беларускую думку» на II полугодие 2013 года!

«БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА»

74938 – ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ПОДПИСКА.

Стоимость: 1 мес. – 12500 руб., 3 мес. – 37500 руб.,
6 мес. – 75000 руб.

749382 – ВЕДОМСТВЕННАЯ ПОДПИСКА.

Стоимость: 1 мес. – 29840 руб., 3 мес. – 89520 руб.,
6 мес. – 179040 руб. (включая НДС).

**СТОИМОСТЬ ЖУРНАЛА ПО ПОДПИСКЕ –
В 2 РАЗА НИЖЕ РОЗНИЧНОЙ**

ведаем, што гэтыя тэрыторыі былі звязаны з Галіцка-Валынскім княствам, а іншых зямель гэтага княства Міндоўг тады не меў. А. Краўцэвіч згаджаецца, што тут маецца на ўвазе Панямонне, аднак чамусьці піша: гэта «не азначае, што землі, пра якія ідзе гаворка, былі захопленыя ці падпарадкаваныя супраць волі іх жыхароў». Тут лепш устрымацца ад каментарыяў... Дарэчы, як слушна заўважыў у свой час М. Доўнар-Запольскі, пра нямірнае далучэнне Новагародка сведчыць і спосаб распаўсюджвання літоўскімі князямі гэтай зямлэй у будучым [13, с. 77].

Паходы літоўцаў на беларускія землі мелі характар рабаўнічых набегіў. Іх атрады ўчынялі напады на дарогах, забіралі мірнае насельніцтва ў палон [4, с. 31–32]. У 1284 годзе нямецкія купцы скардзіліся віцебскаму князю – тады яшчэ незалежнаму ад Літвы, што ён не ў стане забяспечыць спакойнае перамяшчэнне па сваіх землях і абараніць дарогі ад рабаўніцтва літоўскіх атрадаў [14, № 49]. У дакуменце дамовы Смаленска з Рыгай 1229 года згадваецца, што «велика пагуба бывает от погани Смолняном и Немцем», дзе пад «поганью» разумеецца, натуральна, Літва [4, с. 44].

Нямала ёсць звестак пра літоўскія паходы на беларускія землі і ў XIV–XV стагоддзях, аднак, лічу, прыведзеных даных дастаткова, каб пераканацца, што Беларусь зведала ўзброеную экспансію літоўцаў, а мясцовае насельніцтва далёка не заўсёды вітала Літву. Адны беларускія землі былі непасрэдна заваяваны, іншыя ўвайшлі ў ВКЛ паступова шляхам пагадненняў, вытрымаўшы, аднак, перад гэтым перыяд узброенага супрацьстаяння. Відаць, перыяду «больш за дзесяць гадоў», на працягу якога шаноўны прафесар займаўся гэтай праблематыкай, аказалася недастаткова, каб знайсці прыведзеныя вышэй звесткі, большасць з якіх была апублікавана яшчэ ў даваенныя часы і даўно вядома даследчыкам.

Далей шаноўны рэцэнзент імкнецца абвергнуць маё выказванне адносна адсутнасці падстаў для сцвярджэння аб сталічнай ролі Новагародка ў манархіі Міндоўга. А. Краўцэвіч прызнае, што прамых сведчанняў таго няма, аднак, паводле яго, крыніцы ясна паказваюць на «галоўную ролю Новагародка ў ВКЛ». У якасці падмацавання сваёй высновы прафесар сцвярджае, што цэнтральнае значэнне Новагародка

«выдатна разумелі тагачасныя галіцка-валынскія князі, якія імкнуліся захаваць палітычны ўплыў на Панямонні. Яны раз за разам самастойна ці ў кааліцыі з немцамі, яцвягамі, жамоітамі, полаўцамі, татарамі выступалі паходамі на Міндаўга і амаль заўсёды мэтай паходаў быў Наваградак і іншыя беларускія гарады Панямоння». Гарады Панямоння былі памежнымі гарадамі дзяржавы Міндоўга на рубяжы з Галіцка-Валынскім княствам. Як той факт, што, ідучы на дзяржаву Міндоўга, галіцка-валынскія князі нападалі на гарады Панямоння, можа сведчыць пра «галоўную ролю Новагародка» ў ВКЛ? Акрамя таго, гэта былі рускія землі, раней падуладныя галіцка-валынскім князям. Апошнія пастаянна імкнуліся іх вярнуць і выразна заяўлялі свае прэтэнзіі на дадзеныя тэрыторыі. Паказальна: мір 1254 года паміж Літвой і Галіцка-Валынскім княствам быў падпісаны толькі пры ўмове перадачы валынскаму князю Новагародчыны з прылеглымі гарадамі, што і было зроблена.

А. Краўцэвіч прыводзіць звесткі пра дзеянні антыміндоўгавай кааліцыі 1249–1250 гадоў, якія быццам відавочна сведчаць пра сталічную ролю Новагародка ў ВКЛ і цалкам пярэчаць маім выказванням. Прафесар сцвярджае, што войскі кааліцыі ў складзе Галіцка-Валынскага княства, яцвягаў, жамоітаў і немцаў «з розных бакоў пайшлі на Наваградак». Лепш прасочым дзеянні кааліцыі паводле летапісу, а не словаў рэцэнзента. У 1249 годзе пляменнікі Міндоўга Таўцівіл і Эрдзівіл, а таксама яго дзядзька Выкінт, жамоіцкі князь, якія ўцяклі з Літвы, знайшлі прытулак у Галіцка-Валынскім княстве і пачалі арганізоўваць паход супраць Міндоўга. Выкінт тым часам адправіўся ў Жамоіць і Рыгу, якія далучыліся да кааліцыі. Тады галіцка-валынскія князі і напалі на памежныя гарады Слонім, Здзітаў, Ваўкавыск і Наваградак. Аднак сам Выкінт з пляменнікамі рушыў з Жамоіці і пайшоў непасрэдна на Міндоўга («иде на Мидовга»). І вось жа кіруецца ён зусім не на панямонскія гарады, а ў Літву. Міндоўг зачыніўся тут у сваім замку Варута, які аблажыла жамоіцкае войска Выкінта [10, с. 274]. Новагародак знаходзіўся ўбаку ад гэтай унутрылітоўскай барацьбы. Паказальна, што пад час нападу галіцка-валынскіх князёў на Навагародак ім супрацьстаяў сын Міндоўга (летапіс

не называе яго імя, але, відаць, то быў Войшалк, які пазней згадваецца ў якасці новагародскага князя) [10, с. 819], сам жа Міндоўг, як бачым, знаходзіўся ў Літве.

У сувязі з гэтым А. Краўцэвіч таксама называе «недакладным» наступнае маё сцвярджэнне: «калі пасля смерці Міндоўга яго сын Войшалк ідзе займаць літоўскі трон, то ён кіруецца з Новагародка ў Літву». Паводле А. Краўцэвіча, Войшалк насамрэч пайшоў «прыводзіць у пакору, г.зн. вяртаць у дзяржаву, Дзяволтву і Нальшчаны». Не разумею, у чым мая «недакладнасць». У летапісе пра гэтую падзею чытаем наступнае: «Воишелкъ поиде с Пиняны к Новугороду и оттоле поя со собою Новгородце и поиде в Литвою княжить, Литва же вся прияша и с радостью своего господича» [10, с. 861]. І толькі заняўшы трон у Літве, Войшалк пачынае ліквідаваць сваіх ворагаў. Спыра ён расправіўся з князем Астафіем – паплечнікам Міндоўга ды іншымі людзьмі з палітычнай эліты ВКЛ. Як бачым, знаходзіліся яны ў Літве, а не ў Новагародку: «Воишелкъ же нача княжити во всеи земли Литовьской и поча вороги свое избивати, изби ихъ бесчисленное множество, а друзи розбегошася камо кто видя и оного Остафья оуби» [10, с. 861]. І толькі потым Войшалк пайшоў паходам у Дзяволтву і Нальшчаны, выходзячы з Літвы: «княжашу же Воишелькови в Литве [...] и приде же Шварно с помощью в Литвою к Воишеволкови, и видеъ Воишеволкъ помочъ Шварнову [...] и поиде в силе тяжке и нача города имати во Дявельтве и в Нальшчанехъ» [10, с. 863; 15, с. 44–45]. З усяго гэтага вынікае, што цэнтр ВКЛ знаходзіўся не ў Новагародку, а ў Літве. Прычым усё ўказвае менавіта на тэрыторыю сучаснай Літвы, што на поўнач ад Новагародскага княства і на захад ад Нальшчанаў.

Апошні аргумент А. Краўцэвіча на карысць цэнтральнага значэння Новагародка ў ВКЛ датычыць месца каранацыі Міндоўга. Няма ніводнай крыніцы з часоў Міндоўга, якая б указвала на гэта. Таму ў гістарыяграфіі маюць месца толькі гіпотэзы на гэты конт. А. Краўцэвіч не прыводзіць ніякай крыніцы, а спасылаетца чамусьці на польскія падручнікі аўтарства Е. Ахманьскага і А. Рахубы ды артыкул М. Космана пра абрад сармацкага пахавання ў Літве. І гэта прытым, што існуюць спецыяльныя даследаванні, прысвечаныя канкрэтна пы-

танню пра месца каранацыі Міндоўга. На туральным было б спаслацца менавіта на працы па тэме, а не на ўрыўкавыя згадкі ў работах, што не маюць прамога дачынення да гэтай праблематыкі, а тым больш на падручнікі. Тэзіс пра каранацыю Міндоўга ў Новагародку трапіў у гістарыяграфію з позняй хронікі М. Стрыйкоўскага (да таго ж, сам храніст у адным сваім творы называў месцам каранацыі Кернаў, а ў іншым – Новагародак), і падобнае сцвярджэнне дагэтуль можа сустракацца ў некаторых работах. Аднак, падкрэслім, у часы Міндоўга ніводная крыніца не сведчыць пра каранацыю ў Новагародку, а маюцца толькі пярэчэнні. Незразумела, чаму Міндоўг павінен быў каранавацца ў рускай правінцыі сваёй дзяржавы, дзе тады княжыў яго сын Войшалк? Можна яшчэ дадаць і тое, што свае граматы, дасланыя крыжакам з нагоды каранацыі, Міндоўг выдаў таксама не ў Новагародку [16].

Самае цікавае, што шаноўны прафесар нават не звярнуў увагі на асноўныя довады, прыведзеныя ў маім артыкуле. Скажам, што палітычная эліта Міндоўга, як паказваюць даследаванні, была літоўскай, а сам князь тытулаваўся ўладаром Літвы, а не Русі і г.д. А гэта надзвычай важна, бо паказвае, што міжнародную палітыку гэтай дзяржавы фарміравалі літоўцы, якімі былі Міндоўг і яго атачэнне, і менавіта яны з'яўляліся стваральнікамі ВКЛ. Тым не менш А. Краўцэвіч галаслоўна заяўляе, што «літоўскай дзяржавы не існавала», а ВКЛ часоў Міндоўга называе «беларускай» ці «беларуска-літоўскай дзяржавай», нібыта створанай вакол Новагародка. Якія ёсць падставы для падобных выказванняў, дзе гэтыя міфічныя новагародцы, якія ўплывалі на палітыку Міндоўга, якія прымалі ўдзел у стварэнні яго дзяржавы? Ніякіх контраргументаў тут шаноўны прафесар не прыводзіць, спыняючыся на не надта істотных дробязях, а тым часам ужо толькі адно гэта цалкам рушыць яго тэзісы.

Літоўскія напады адбываліся якраз у той перыяд, калі беларускія землі зведалі нашэсце Батыя. Праўда, паважаны рэцэнзент настойвае на тым, што «мангола-татарскае нашэсце не было для беларускіх зямель трагедыяй, бо іх ледзьве закранула». Тым часам археалагічныя даследаванні ясна сведчаць, што пад час татарскага нашэсця былі знішчаны такія беларускія гарады, як Гомель [17], Берасце [18], Вішчын (каля Ра-

гачова) [19], Свіслач (ля Асіповічаў) [20]. Апошнія даследаванні І. Марзалюка паказваюць таксама, што мангола-татарскае нашэсце закрунула Магілёў і Шклоў. Дакладна можам сцвярджаць, што даніну Ардзе плацілі Берасцейшчына ў складзе Галіцка-Валынскага княства, землі Пінска-Тураўскага княства, а таксама Гомельшчына і Магілёўшчына ў складзе Бранскага, Смаленскага і часткова Кіеўскага княстваў. Такім чынам, пад татарскае іга трапілі амаль цалкам землі сучасных Брэсцкай, Гомельскай і Магілёўскай абласцей ды таксама паўднёвая частка Міншчыны са Слуцкам. Разам з тым неабходна адзначыць, што нам дакладна невядомы лёс Полацкай і Менскай зямель у сувязі з татарскім нашэсцем. Бачым, што татары падышлі да самых межаў Менскага і Полацкага княстваў, аднак як сябе паводзілі апошнія – невядома. Тым не менш яны несумненна вымушаны былі выпрацаваць нейкі *modus vivendi* з Ардой, бо вядома, напрыклад, што ў 1258 годзе татарскае войска паваявала Літву і Нальшчаны, а гэта на памежжы з Міншчынай. Будзем спадзявацца, што новыя даследаванні, у тым ліку і археалагічныя, дазваляць трохі праясніць сітуацыю.

Магчыма, шаноўнаму прафесару засталіся невядомымі прыведзеныя вышэй працы археолагаў, аднак як жа быць з пісьмовымі крыніцамі? Галіцка-Валынскі летапісец надзвычай красамоўна апісвае, якую карціну сустрэлі галіцка-валынскія князі ў Берасці, калі наведалься туды пасля татарскага нашэсця: «Данилови же со братомъ пришедшу ко Берестью и не возмогоста ити в поле смрада ради множества избьеных [...] церкви святой Богородици исполнена трупья, инья церкви наполнены быша трупья и телес мертвых» [10, с. 788]. Аднак гэта, паводле слоў А. Краўцэвіча, «не трагедыя»...

Сярод іншага заўважым, што далёка не заўсёды татарская даніна пераставала выплочвацца з прыходам літоўскай улады. Вядома, што вялізныя тэрыторыі ВКЛ плацілі даніну Ардзе прынамсі да часоў Альгерда. Неабходна таксама ўлічваць, што нават пасля вызвалення беларускіх зямель ВКЛ ад ардынскай залежнасці сама павіннасць сплочвання татарскай даніны (г.зв. «татаршчына», не блытаць з «ардыншчынай») часта не адмянялася, проста цяпер даніна ішла не ў Арду, а ў Літву [13, с. 553–554, 757].

Трагізму дадавала і тое, што, ледзьве ачуняўшы ад татарскага нашэсця, беларускія землі вымушаны былі сустракаць іншага ворага – Літву. Для мясцовых эліт літоўскае заваяванне было сапраўднай трагедыяй. Дзікія плямёны, якія ўчора плацілі даніну Русі – полацкім, менскім і іншым князям, захоплівалі рускія землі і сцвярджалі сваю ўладу над некалі магутнай дзяржавай. Ужо будучы ў складзе ВКЛ, беларускія князі пастаянна падкрэслівалі ў летапісах сваю цывілізацыйную вышэйшасць у параўнанні з Літвой, асабліва ж імкнуліся звярнуць увагу на факт колішняй данніцкай залежнасці Літвы ад Русі, называючы Літву «паганай» і «варварскай» краінай, адзначаючы большую даўнасць дзяржаўнай традыцыі Русі ў параўнанні з Літвой [21]. Менавіта таму і паўставалі з часам у беларускіх асяродках ВКЛ легенды аб мірным далучэнні Русі да Літвы. Не думалі нашы продкі, што настане час, калі пачнуць гераізаваць літоўскіх заваёўнікаў кшталту Міндоўга, а сваіх князёў аддаваць забыццю...

Увогуле А. Краўцэвіч чамусьці аддзяляе беларускія землі ад Русі, разглядае іх у XIII стагоддзі як нейкую асобную палітычную сілу, якая нібыта вагалася ў выбары паміж Руссю і Літвой. Неабходна адзначыць, што няма падстаў на той час вылучаць беларускія землі з агульнарускай супольнасці. Тэрмін «беларускія княствы» даволі ўмоўны, служыць хутчэй для геаграфічнага і культурна-моўнага абазначэння тэрыторыі. Землі сучаснай Беларусі часта былі ў складзе княстваў, цэнтры якіх сёння знаходзяцца на тэрыторыі Украіны ці Расіі. Гэта, аднак, не азначае, што яны для нас чужыя. Наадварот, Русь тады была адзінай у плане этнакультурнай ідэнтычнасці яе насельнікаў. Таму на той перыяд неабходна разглядаць гісторыю Русі ў цэласнасці, без штучнага вылучэння з яе асобных тэрыторый, да таго ж у неакрэсленых межах.

На беларускіх землях бытавалі летапісы, напісаныя ў Кіеве і Уладзіміры, і яны лічыліся тут «сваімі». Таму і напады, скажам, татараў на Уладзімірскае ці Кіеўскае княствы былі агульнарускай трагедыяй, з вялікім жалем успрымаліся летапісцамі ў розных кутках Русі, у тым ліку і на беларускіх землях.

А. Краўцэвіч дакарае Аляксандра Неўскага за тое, што той быў верным васалам Арды і не змагаўся з ёю. Лёгка рабіць такія

закіды з пункту гледжання сучаснасці, зусім забыўшыся пра тое, што з захаду на яго землі пастаянна нападалі шведскія рыцары, немцы і літоўцы Міндоўга. Адбывацца ад іх было справай нялёгкай, і цяжка сабе ўявіць маштабы трагедыі, калі б у падобнай палітычнай сітуацыі Аляксандр Неўскі выступіў супраць Арды. Уладзімірскія і потым маскоўскія князі паступова назапашвалі сілы, каб урэшце ў XIV–XV стагоддзях даць рашучы адпор татарам, а пазней нават захапіць іх былыя землі. Ці можа забыўся А. Краўцэвіч, што і літоўскія князі плацілі даніну Ардзе яшчэ ў XIV стагоддзі? У любым выпадку постаць Аляксандра Неўскага была ва ўсе часы шанаванай на беларускіх землях, чаго, зрэшты, прафесар і не абвяргае ў сваім артыкуле.

Дарэчы, неабходна заўважыць, што, на суперак выказванням рэцэнзента, у маім артыкуле нідзе няма «прапановы паставіць помнік Аляксандру Неўскаму ў Беларусі». Аднак калі б падобны помнік паўстаў, то ён не супярэчыў бы беларускай гістарычнай памяці, бо князь Аляксандр, у адрозненне ад Міндоўга, выступае ў нашай гісторыі выключна ў пазітыўным святле. Не кажу ўжо пра тое, што ён і сёння лічыцца святым ды шануецца ў многіх праваслаўных краінах. Скажам, галоўны кафедральны сабор Сафіі, сталіцы Балгарыі, пабудаваны ў гонар Аляксандра Неўскага. Таму сапраўды цалкам мэтазгодным было б, напрыклад, паставіць у тым жа Полацку конны помнік Аляксандру Неўскаму ў пары з полацкім князем Браніславам, што сімвалізавала б еднасць рускіх зямель і іх змаганне супраць знешняй агрэсіі.

Яшчэ адно ўдакладненне: калі гаворка ідзе пра Гару Міндоўга ў Навагрудку, то я не «змагаюся з легендай» і не жадаю «выкараніць назву гары», як сцвярджае А. Краўцэвіч, а прапаную замяніць або прыбраць шыльду, на якой змешчана памылковая інфармацыя.

Памыляецца шануюны прафесар, калі кажа, што я не ведаю яго кнігі «Стварэнне Вялікага княства Літоўскага». Думаю, не перабольшу, калі скажу, што гэтая кніга сапраўды культавая. Яна займае ў маёй бібліятэцы пачэснае месца побач з кнігамі М. Ермаловіча і з'яўляецца надзвычай важнай крыніцай па гісторыі ідэй і фарміраванні гістарычнага наратыву сучаснай Беларусі. Калі ж гаворка ідзе пра на-

вуковую вартасць манаграфіі, то яна ўжо была ацэнена не ў адной рэцэнзіі вядомых беларускіх (В. Насевіч, М. Спірыдонаў) і замежных (А. Дубоніс) вучоных, якія сведчаць, што асноўныя тэзісы А. Краўцэвіча не былі прыняты навуковай грамадскасцю і ў далейшым нават не разглядаліся як навуковыя. Здзіўляе толькі, што сам аўтар застаецца абсалютна глухі на крытыку.

Не думаю, што адраджэнне былой велічы Беларусі павінна адбывацца праз устаноўку помнікаў такім, мякка кажучы, сумнеўным «героям», як Міндоўг. Помнік літоўскаму князю ў беларускім горадзе будзе сведчыць пра адсутнасць у нас як сваіх герояў, так і элементарнага нацыянальнага гонару ды павагі да традыцый продкаў.

Юрый МКУЛЬСКИ,
малодшы навуковы супрацоўнік
Інстытута гісторыі Нацыянальнай
акадэміі навук Беларусі

ЛІТАРАТУРА

1. Ochmański, J. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku / J. Ochmański. – Poznań, 1981.
2. Піваварчык, С.А. Гарадзішча Радагошча – магчымы папярэднік Наваградка / С.А. Піваварчык // Белорусский сборник. – Вып. 2. – Петербург, 2003.
3. Зверугу, Я.Г. Верхнее Понеманье в IX–XIII вв. / Я.Г. Зверугу. – Минск, 1989.
4. Пашуто, В.Т. Образование литовского государства / В.Т. Пашуто. – Москва, 1959.
5. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии / пер. С.А. Аннинский. – Москва – Ленинград, 1938.
6. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва – Ленинград, 1950.
7. Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Т.1. – Вып. 2. – Ленинград, 1927.
8. Насонов, А.Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства / А.Н. Насонов. – М., 1951.
9. Любавский, М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства / М.К. Любавский. – М., 1892.
10. ПСРЛ. – Т. 2. – СПб, 1908.
11. Зайцев, А.К. Черниговское княжество X–XIII вв. / А.К. Зайцев. – М., 2009.
12. Міндаў, кароль Літвіі, у дакументах і сьведчаньнях = Mindowe, rex Lithowiae, in litteris et testimonies / уклад. А. Жлутка. – Мінск, 2005.
13. Довнар-Запольский, М.В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах / М.В. Довнар-Запольский. – Минск, 2009.
14. Русско-ливонские акты / изд. К. Напьерский. – СПб, 1868.
15. Грушевський, М. Хронологія подій Галицько-волинської літописи / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1901. – Т. 41.
16. Баранайшас, Т. Месца каранацыі Міндоўга / Т. Баранайшас // Спадчына. – № 5–6. – 2002.
17. Макушнікаў, А.А. Гомель / А.А. Макушнікаў // Археалогія і нумізматыка Беларусі: энц. – Мінск, 1993. – С. 176–178.
18. Лысенко, П.Ф. Берестье / П.Ф. Лысенко. – Минск, 1985.
19. Загоруйский, Э.М. Вишинский замок XII–XIII в. / Э.М. Загоруйский. – Минск, 2004.
20. Кошман, В.І. Гарадзішча Свіслач на сярэдняй Бярэзіне / В.І. Кошман // Матэрыялы і даследжанні з археалогіі Прыкарпаття і Воліні. – Вып. 14. – 2010.
21. Марзалюк, І.А. Людзі даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і сацыякультурныя стрэатыпы (X–XVII стст.) / І.А. Марзалюк. – Мінск, 2003.